

ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ДҮНИЕТАНЫМЫН ЗЕРТТЕУДІҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ

С.С. Аубакирова, Г.Г. Ахметова, М.Ж. Кожамжарова

АҢДАТПА

Қазақстан Республикасы егемендігін алғаннан кейін ұлттық сана мәселесі қазақ философиясында өзектеніп түсті. Осы орайда, қоғамдық сананың дамуында бұрын соңды болмаған отандық тарихқа және ұлтымыздың мәдениетіне, ұлттық мәдени-рухани болмысымызға, саяси-құқықтық көзқарастарға, жанұя мен күнделікті тұрмыс ерекшеліктеріне байланысты дәстүрлі құндылықтарға деген сұраныстар мен ізденістер күрт өсе бастағандығын қарастырады.

Сонымен қатар, берілген мақалада бұқаралық ақпарат құралдары, әсіресе баспасөз, газет пен журналдар егемендіктің алғашқы жылдарында өте жоғары белсенділікте болып, ұлттық интеллигенцияның негізгі трибунасына айналды. Осы кезде журналдар өте аз, дегенмен сол кездегі қоғамның ең өзекті мәселелерін жарыққа шығарып, оны талдауда орасан зор еңбектер жасады. Осы орайда мақаланың негізгі мәселесі қазақ философиясының іргетасы болып табылатын дәстүрлі қазақ дүниетанымын зерттеудің қалыптасуының тарихи астарларын айқындау. Сонымен қатар, егемендік алғаннан кейін көптеген отандық ғалымдардың еңбектерінде ұлттық философияның дүниетанымдық ерекшеліктері жан-жақты зерттелді.

Түйін сөздер: дүниетаным, дәстүрлі дүниетаным, қазақ философиясы, ұлттық болмыс, ұлттық сана.

Торайғыров университеті,
Павлодар, Қазақстан

Автор-корреспондент:
С.С. Аубакирова, aubakur@mail.ru

Мақаланың сілтемесі:
Аубакирова С.С.,
Ахметова Г.Г.,
Кожамжарова М.Ж,
Дәстүрлі қазақ
дүниетанымын
зерттеудің эволюциясы //
Адам әлемі. – 2023.
– № 4 (98). – Б. 59-66.

Эволюция изучения традиционного казахского мировоззрения

Аннотация. После обретения независимости Республики Казахстан проблема формирования национального самосознания стала ключевым вопросом в отечественной философии. Это привело к резкому увеличению интереса к поиску и сохранению традиционных ценностей, связанных с историей и культурой нации, культурно-духовным бытием казахского народа, политико-правовым взглядам, особенностям семьи и повседневного быта.

Вместе с тем, средства массовой информации, в частности пресса, газеты и журналы, в первые годы после обретения суверенитета проявляли высокую активность, став значимой платформой выражения позиций национальной интеллигенции. Несмотря на то, что в это время количество журналов было незначительным, тем не менее они активно освещали наиболее актуальные проблемы общества и проводили полноценный анализ состояния дел. В данной статье основное внимание уделяется историческим предпосылкам развития традиционного казахского мировоззрения, которое стало основополагающим принципом исследования казахской философии. После обретения суверенитета в трудах многих отечественных ученых были всесторонне изучены мировоззренческие особенности познания мира казахской философии.

Ключевые слова: мировоззрение, традиционное мировоззрение, казахская философия, национальное бытие, национальное сознание.

Study Evolution of the Traditional Kazakh Worldview

Abstract. The problem of mindset formation became a key issue in national philosophy after gaining independence of the Republic of Kazakhstan. This has led to sharply growing interest in search and preservation of cultural traditional values related to nation's history and culture, spiritual being of the Kazakh people, political and legal views, special features of the family and everyday life.

At the same time, the media, in particular the press, newspapers and magazines, becoming a significant platform for expressing the positions of the national intellectuals, showed high activity in the first years after gaining the sovereignty. Despite the insignificant number of magazines at that time, they nevertheless covered actively the most topical issues of society and conducted the state of affairs' full analysis. This article focuses on the historical background of traditional Kazakh worldview development, which became the fundamental principle of Kazakh philosophy research. After gaining sovereignty, the worldviews peculiarities of the Kazakh philosophy were comprehensively studied in the works of many domestic scientists.

Keywords: Worldview, Traditional Worldview, Kazakh Philosophy, National Being, National Consciousness.

Kіpіcne

Адамзат тарихында көрініс берген әлемдік философия бірнеше рет тығырыққа тіреліп, өзінің негіздері мен болмыстық жүйелерін өзгерткені белгілі. Қоғамда, мемлекет пен жеке адам арасындағы жаңалықтарды, ғылым мен құқық табиғатын, мифология мен утопия, идеология мен мәдениет арасындағы бір-бірімен байланысын зерттеген философия ғылымы ХХ ғасырдың соңында қоғамдық сананың барлық түрлеріне өзінің әсерін тигізді. Сонымен бірге философияның өзі де рационалды-логикалық бағдарларын барған сайын пайымдау жолдарына бағындырып, өзінің шынайы болмысын әлемнің техникалық әлеуетімен алмастыруға негіз бола алады. Осы бағытта ұлттық философия адам болмысының өмірлік мәнді мәселелерін және өзгермелі мәдениет белгілерін түсіндіруіп таразылауда.

Қазақтың дәстүрлі дүниетанымы – халық тарихының ең мазмұнды бөлігі болып табылады. Дәстүрлі дүниетаным тек философиялық жүйе емес, белгілі бір этникалық топқа тән белгілерді көрсету екені айқын [1, б 6.]. Сондықтан жалпы ұлттық философияның даму тарихын үш бағытта қарастыруға болады. Олар:

- философияға дейінгі кезең, жалпы бұл кезеңнің ойлары анық емес, философиялық, психологиялық бейнелері, эмоционалды түрде құрылған.

- шын мәніндегі философиялық кезең, саналы деңгейде объективті және

субъективті дамуын ашық айқындауға болатын кезең.

- заманауи кезең, ұлттық философия әлеуметтік-ұлттық құндылықтармен байытылып өзінің және жеке аспектілердің дамуы.

Қазақстан Республикасы өзінің тәуелсіздігін жариялаған кейін ұлттық философияны қалыптастырумен дамытудың өзектілігі туындады. Осы орайда қазақ философиясының қайнар көзі дәстүрлі дүниетанымда болғандықтан ұлттық идеологияны дамыту аясында бірнеше еңбектер жазылды. Солардың қатарында профессор Ж. Б. Абылғожиннің «Традиционная структура Казахстана. Социально - экономические аспекты функционирования и трансформации» [2] болды.

Одан кейін аталған мәселе бойынша әртүрлі іс-шаралар болғаны белгілі, мысалы алғаш рет халықаралық симпозиумдар мен семинарлар өткізіле бастады. Олардың негізгі тақырыбы: Шығыс-Батыс: мәдениеттер сұхбаты» және т.б., іс-шаралардың материалдары, баяндамалардың тезистері бірнеше бөлім болып жарық көрді. Олар негізінен философия, экономика, әлеуметтану, саясаттану, мәдениеттану, дінтану, этнология, тіл білімі мәселелеріне арналған. Осы жарияланған еңбектердің барлығы қазақтың дәстүрлі мәдениеті, ұлттық идеология, ұлттық сана мәселелеріне арналды. Сонымен қатар бұл басылымдарда Орта Азия республикаларының, Ресейдің және басқа да ТМД елдерінің авторларының еңбектері енгізілді. Осы

бағыттағы аса құнды еңбектердің бірі ретінде Мұрат Әуезовтың редакциялауымен 1993 жылы шыққан «Көшпенділер. Эстетика. Қазақтың дәстүрлі өнерінің дүниені түсінуі» ұжымдық монографиясы, Ж. Қарағұсова мен М.Ш.Хасановтың «Қазақ мәдениетінің космосы», 1996 жылы М. Орынбековтың «Ежелгі қазақтың дүниетанымы» [3], сонымен қатар, профессор Қ.Ш. Нұрланованың ғылыми еңбектері өте мазмұнды және аты аталған мәселе бойынша ерекше маңызға ие болды [4, 27 б.].

Әдіснама

Бұл мақаланың әдіснамалық негізіне қазақ философиясының тарихын зерттеудегі кешенді ғылыми әдіснама қолданылып, философияның бастауы ретінде қазақтың дәстүрлі дүниетанымына антропологиялық, дінтанулық, мәдениеттанулық ізденістер жасалды. Ғылымдағы тарихилық пен логикалықтың бірлігі әдісі, жүйелілік, тарихи-әдіснамалық қағидалары негізге алынып, дәстүрлер мен рухани ұлттық құндылықтар аясындағы қазақ философиясының қалыптасуы мәселесінің маңызды қасиеттері көрсетілген.

Негізгі бөлім

Қазақ философиясының бастаулары ретінде мәдениеттің әртүрлі қырын көрсететін зерттеулер мәдениет философиясы, құқықтық мәдениет, саяси мәдениет, экологиялық мәдениет мәселелеріне арналып, олардың әрқайсысы дәстүрлі мәдениет мәселелерін рухани мәдениеттің бір бөлігі ретінде терең қарастырылып дүниетаным мәселелері алға қойылды.

Аталған мәселелер кең көлемді хронологиялық тұрғыда ұзақ мерзімді талданған және теориялық жағынан өте терең. Жүйелілік, құрылымдық жағынан 2001 жылы шыққан О.А. Сегізбаевтың «Қазақ философиясының тарихы» [5, 71 б.] атты еңбегін атауға болады. Кітап мазмұны бойынша «өте ертедегі архикалық түсініктерден XX ғасырдың I жартысындағы дамыған философиялық

формаларға дейін» қамтылған.

Мақала аясында белгілі ғалым Ораз Аманғалиұлы Сегізбаевтың еңбектеріне сүйенетін боламыз. Себебі ол әрі жылдар бойы қазақ философиясын, оның ішінде ағартушылық философиясын зерттеген өте ірі ғалым, әрі осы зерттеулердің бастауында тұрып, негізгі идеяларға бағдар берген ғылыми кеңесшілердің бірі. Ғалым өзінің философияға, қазақ философиясындағы ойлау мәдениетін зерттеуге деген үлгі-өнегесімен талай жастарға қазақ философиясында әлі ашылмаған, айтылмаған, тұңғыш, терең ойлардың бар екенін көрсетті. Өмірінің соңына дейін өзі таңдап алған философияны оқыту, қазақ жастарының көзін ашу, оларды әлемдік мәдениетке қарай талпындыру ісіне арнады. Жоғарыда көрсетілген О. А. Сегізбаевтың ғылыми монографиясы бұл тақырыптағы ең терең теориялық зерттеу болып табылады. Сондықтан да өзінің барлық өмірін арнаған қазақ философиялық ойының ойлау мәдениеті мен дәрежесінің қалыптасуы мәселелерінде бұл еңбектің орны ерекше екендігіне ешқандай да күмән келтіруге болмайды.

Аталған еңбекте қазақтың ақын-жырауларының, жалпы ауыз әдебиетінің, фольклордың рухани-мәдени құндылықтары өте орынды, дәлелді көрсетілген.

Кеңес заманынан кейін рухани қазыналарға деген баға да олардың әрқайсысын зерттеудің акценттері де өзгерді. Бұрынғы кеңестік психологияның әсерінен білімге ешқандай қатысы жоқ деп мойындалмаған, ғылымға мүлдем қатысы жоқ деп есептелген білім түрлері қараңғылық, ескіліктің қалдықтары, ада-сушылық деген атаққа ие болған білім түрлеріне көзқарас өзгере бастады.

Қазақ халқының рухани байлағының бір құрамдас бөлігі болып саналатын мақал-мәтелдер өмірдің әртүрлі жағдайларында тұрмыста өте жиі қолданылады, әртүрлі құбылыстар мен қарым-қатынастарды бейнелей отырып олардың көпшілігі дүниетанымдық мәнге ие және ғылыми жаңалықтың құрамдас бір бөлшегі ретінде көрініс табады.

Сол жылдары Ресейде мынан-

дай ғылыми еңбектер жарық көрді: «Ғылымның шегінің әржағындағы білім. Мистицизм, герметизм, астрология, алхимия және магия интеллектуалдық дәстүрлерде I-XIV ғғ. Сонымен қатар неміс тілінен орысшаға аударылған К. Хюбердің «Аңыздың ақиқаты» атты еңбегі. Бұл құнды еңбектер біздің кітапханаларымызға әлі жеткен жоқ. Олар туралы біз «Вопросы философии» журналына О.А.Балл деген автордың жариялаған пікірі арқылы ғана таныса аламыз. Екі кітаптың да көлемі үлкен, 448 беттен тұрады. О.А. Баллдың түсіндіруінше: «К. Хюбер дүниенің рационалдылығын қалыптастыру үшін оригиналды бастамаларды қазіргі заман ғылымы мен философиясының тәжірибесі мен әдістері арқылы жүзеге асыру керек дейді.

Оның өзінің алдына қойған тапсырмасы мифологиялық ойлау типін ғылыммен, саясатпен, өнермен, дінмен жүйелі түрде салыстыра жүргізу, бұл салыстырманың ең басты объектісі ғылым. Мифке деген көзқарас мәдениеттанушылық емес, тарих та емес, арнайы философиялық мәселе шешуде болса, нәтижелерінде ең бастысы антикалық бастаулар бар» [6, 7 б.].

Антикалық мәдениет Батыс дәстүрлерінде алғашқы бастама ретінде қабылданып, бірақ шын мәнінде европалық мәдениет адамзат мәдениетінің тек кішкентай ғана құрамдас бөлігі болып есептеледі, сондықтан да адамзаттың көптеген құпияларын өз формалары арқылы анықтап бермейді, «К. Хюбер европалық дәстүрлердің шегінен шықпайды, аңызды моделдеуді интерпритациялауда ғылым философиясының құралдарын негіз ретінде қолданады.

Мифтің құрамы тек қана ақиқаттан тұрмайды, онда рухани мәдениет көптеп кездеседі. Мифтің теориясы белгілі дәрежеде антропология ғылымымен байланысты.

«Ғылым шекараларының ар жағындағы білім» кітабына рецензияда былай делінген: «Европалық ойлауға арналған классикалық мәтіндер, көптеген жылдар бойы ғылымның да және оның

шекарасының ар жағындағы білімнің де қайнар көздері, төлтума бастамалары болды». «Ғылымның шекарасының аржағында» деген түсінік - соңғы бірнеше ғасырлар бойы дамыған европалық мәдениеттің арғы жағында, оған шекаралас емес деп түсіну: бізге берілгені тек қана оның басқарып қалыптастырған ғылымның жетістігі оған кірмегендер дүниені тану ретінде қолдануға мүлдем жарамсыз [7, 16 б.].

Ғылымның жоғарыда көрсетілген білімформаларыментуыстығын белсенді түрде жоққа шығару, белгілі дәрежеде позитивті мәнге ие бола алады, бұл жерде О.А. Баллдың айтуынша, ренжитін ештеңе жоқ, себебі осы операцияның арқасында ғылымның шекаралары айқын белгіленді, өзіндік ерекшеліктерді мойындау іске асты. Ғылымның өзінің бұрынғы құрамдас бөліктері болған бөлшектерінен бөлектену ұзақ уақытқа созылып тек қана XV-XVIII ғасырларда жүзеге асырылды. Кеш дегенде біз Европаны айтып отырмыз, ал Шығыста бұл процесс әлі күнге дейін созылуда. Білімнің ғылыми емес формаларын салыстыру қазіргі заманғы ғылымда білім мен мәдениеттің жалпы тамырларын көрсетеді, ал осылардың ішінде олардың шығыстық тамырлары айқын көрінеді.

Біздің ғылыми центристік мәдениет пен дүниетаным осындай құбылыстарды зерттеудің екі типін қалыптастырды. XX ғасырдан бері қолданылып келе жатқан тарихи-философиялық және дінтанулық талдау мен оларға XX ғасырда қосылған мәдениеттанулық талдау. Олардың мақсаты тарихилық шегіне кірмейтін құбылыстардың мәнін түсіну. Бұл мәселе мені түсіну, өз орнын түсіну, болмысының мәнін түсіну, мәдени феномендер мен дүниетаным жүйесіндегі адам жасаған қатынастарды, іс-әрекеттерде, құбылыстарда, уақиғаларда тек қана адамда оның табиғаты мен болмысында кездесетін ерекшелікті мойындау.

Білімнің ғылыми емес түрлерін зерттеу және оларды түсіну, олардың рөлі мен орнын анықтау, дүниетаным жүйесі мен мәдениет жүйесіндегі маңызы мен мәнін анықтау, олардың ғылыммен байланыс формалары мен әсер ету ерекшеліктерін

түсіну, сол сияқты философиямен және басқа да мәдениет тарихының феномендерімен қатынасын белгілеу өзінен тән қиыншылықтарға толы. Ол қиындықтарды тудыратын ерекшеліктер әртүрлі мәдениеттердің мәні мен құндылықтарының «симметриялық» еместігі, бір-біріне толықтай аударудың мүмкін еместігі, бір мәдениетті екіншісіне реконструкциялаудың жүзеге асырылуының қиындығы, тіпті кейде олар генетикалық туыстықта болса да бұл өте күрделі құбылыс [8, 46 б.].

Кейде мәдениеттің бөлек «күштік линиялары» кездеседі. Бұл әртүрлі халықтардың дүниетанымдық жүйесі мен мәдениет жүйесіндегі ғылыми емес білімді зерттегенде емес, сонымен қатар әртүрлі аймақтардың, біркелкі тарихтары жоқ, тілдері әртүрлі, шаруашылықтары мен тұрмыстары да бір емес, діні де, өнері де, моралі де, адамгершілік нормалары да, саяси және құқықтық құндылықтары да бір емес болулары мүмкін. Бір халықтың өзінің әртүрлі дәуірлердегі мәдениетін салыстырудың өзі оңай жүк емес, әсіресе рационалдық емес формалар мен құндылықтар туралы сөз болғанда, олар жиі-жиі транцендентальді сипатқа ие, сондықтан оларға нақты категориялық түсіндірмелі анықтама беру өте қиын.

Көптеген ғылыми формаларда европалық дамудың жүзеге аспаған мүмкіндіктері көрсетілген. Бұл мәселе барысына О.А. Балл: «ғылыми центризм жеңісіне жете алмаған басқа да білім түрлерінде әрқайсысының өзіндік себептері бар, кейде олардың өз іштерінде, кейде оларға байланысты емес, мүмкін олар мүлдем басқаша болар ма еді, қалай болса да олар болды... Қайсысы дұрыс екендігін не дұрыс емес екендігін біз ешқашанда білмейміз. Бұл туралы ойлағанда біз, тек қана орындалмаған арманға қарағандай боламыз. Кейбір мүмкіндіктер іске асқанда бізге көптеген дүние басқаша болатындай көрінеді».

Бұл ойлардағы екі жағдайға көңіл аударып қарастыруымыз қажет. Бірінші «ғылыми центризмнің жеңісі» деген ойды алсақ, бұл жеңіс әр жағдайларда

біркелкі емес, әрқашанда оң белгіде де емес, жеңіс деп айту салыстырмалы, әсіресе қазіргі ғылыми-техникалық прогресстің әсерінен пайда болған экологиялық катастрофалардың адамзат үшін зардаптарын айтсақ, бұл ойларымыз бірден түсінікті болады [9, 6 б.]. Ал екінші ой – ненің болашақ үшін жақсы екенін білмейміз деген ой, бұл болашақтың ісі, әлі ол үшін жағдайлар, әдістер, мүмкіндіктер болады. Екінші бір жағдай кейбір европада іске өз уақытында жүзеге асырылмаған мүмкіндіктер қазір көптеген жоғары және орташа дамыған шығыс елдерінде дамығанын көруге болады. Олардың көпшілігінде жалпы өндіріс пен тұтынушылық жоқ. Бірақ жалпы сапасыз тұтыну мен тұтынушылық қоғам және техногендік өркениет адамзаттың арманы деп есептемейміз. Бірақ оған белгілі бір факторлар адамзаттың басына төнген экологиялық қауіпті дүниеге әкелді.

О.А. Баллдың пікірінше: «неғұрлым бөтен мәндерді мәдениет игерсе, неғұрлым оларға өзінің тәсілдерімен, мүмкіндіктерімен қарсы тұрса, соғұрлым ол жоғары. Дәл осы дәрежеге пропорционалды адамның экзистенционалды қасиеттері де жоғарылайды» дейді.

Қоғамдық дамудың басты факторы – мәдениет, қазір халықтың көпшілігі «дүниені сұлулық пен әсемдік сақтап қалады» деген ойдан бас тартпайды, оны трансформациялап жаңа формулада «дүниені – мәдениет сақтап қалады» деген ой қалыптастырады. Ал енді дүниетаным мен дүниетаным жүйесін алатын болсақ, мәдениет феномендерін өзінің бар болмысына сіңіре отырып, көп жағдайларда дүниені сақтап қалатын факторларға айналады. Бұл қалыптасқан жүйеде бұрыннан бері адамзат тарихы мен мәдениетінде болғандай, қазіргі кезде де өзінің сыйлы орнын кезінде ғылымнан алшақтатқан рухани феномендер қайтадан өз дәрежесінде алып, дүниетанымның құрамдас бөлігіндегі мәдениеттің орнын кеңейтеді.

Шынында да ғылымның мәдениеттен басымдықты алып кетуі тарихи өлшемдерде аса көп уақыт алған жоқ, бірнеше ғасыр бұрын Европада болғаны белгілі. Бұл жағдайда ғылым мен

ғылыми философияға адам орнын босата бастауы керек, себебі ғылыми білімге негізделген техногендік өркениет болса, ал мәдениеттің негізінде және оның ғылыми емес құрылымдарында біршама жетілген гуманистік пен адамгершілік те жатыр. Бұл сипаттамалар ғылыми-техникалық өлшемдермен мүлдем өлшенбейді.

Жоғарыда ғылыми философия туралы мәселе қозғалғанда, оның дүниетанымдық жүйедегі орнын, маңызын мүлдем төмендету мақсаты көзделмеген. Себебі бізге кездесетін көптеген зерттеулерде, ең жетілген философия деп, тек қана ғылыммен, ғылыми әдістеменен байланысты философия есептеледі, ғылыми философиялық дүниетанымға да жоғары баға беріледі. Ал философия ғылымнан әлде қайда ерте пайда болған, ал одан да бұрын дүниетанымның басқа формалары – мифология, астрология, көркемсурет, адамгершілік, дін, экологиялық т.б. пайда болған [10, 78 б.].

Жоғарыда көрсетілгендей әрбір халықтың ғылыми емес білімдерін салыстыру тіпті бір халықтың өзінің әрбір тарихи кезеңдегі ғылыми емес білім формаларын салыстырып көру өте қиын. Сондықтан, ата-бабаларымыздың мәдениеті мен дүниетанымын арғы және бергі кезеңін қанша салыстырып, танып білеміз десек те оны толығымен іске асыруға біздің мүмкіндігіміз жетпейді, ешқандай ерекше әдіснама да, арнайы ғылыми ізденістер де, ешқандай өркениеттік өлшемдер де, өз-өзіне сенімді тұлғалар да, ғасырлар құпиясын толығымен шеше алмайды. Өз кезінде ғылыми емес білім көптеген құпияларды өз құрамдарында сақтады, оларды түсінуге және өмірде қолдану көпшіліктің қолынан келмейді. Әрине қазіргі қоғамда ғылыммен, философиямен, мәдениетпен арнайы мамандар шұғылданады.

Бұл ойларға да қарсы аргументтер айтуға болады, адам баяу, ақырын өзгереді немесе өзінің ең басты қажеттіліктерінде, мүдделерінде, талпыныстарында, басқа адамдармен қарым-қатынастарында тіпті мүлдем өзгермейді. Бұл ойларды дәлелдейтін

аргументтерді көптеп тауып дәлелдеп беруге болады [11, 52 б.].

Басқаша айтқанда жоғарыдағы ойларды қортындылайтын болсақ белгілі бір антиномиялар пайда болады, олардың жаратылыстану ғылымдарында көптеп кездесетінін мойындасақ, онда өте күрделі рухани және әлеуметтік құбылыстарды түсіндіргенде кездесуі ешкімді де таң қалдырмауы керек. Кеңінен қарағанда бұл құбылыстар көбінесе трансцендетті сипатқа ие болып, толығымен аяғына дейін оларды танып білу мүмкін емес.

Осы айтылған философиялық ой толғаныстардың барлығын дәстүрлі қазақ мәдениеті мен дүниетанымның көптүрлі элементтеріне де қатынаста айтуға болады, өз болмысында бұл құбылыс бөлінбеген, бүтін, жүйе қалай қарастырсақ та жақсы ұйымдастырылған құрылым ретінде қалыптасқан.

Отандық философиялық әдебиеттерде дәстүрлі дүниетану туралы әртүрлі көзқарастар қалыптасқан соның ішінде аса көңіл аударатын көзқарас біздің ойымызша ол О.А. Сегізбаевтыкі. Ғалымның айтуынша : «философия әрқашанда әр кезеңдерде де өзінің ұлттық формасында көрініс тапты... ...дүниені философиялық игерудің ұлттық формаларына ең бірінші ұлттық тілдің ерекшелігі басты әсерін тигізді. Неғұрлым тіл көркем, бай болса, соғұрлым болмысты кең көлемде, жан-жақты толық бейнелеу мүмкіндігі туады. Ал тіл бай болмаса барлығы да керісінше».

Осы ойымыздың тағы бір дәлелі ретінде профессор М.С. Орынбеков, философияның алғы бастамасы дүниетаным екенін келтірген: «Қазақ қоғамы үшін философиялық ойлар қорытындылау, философиялық емес формаларда дүниетаным универсалиері дәрежесі түрінде жүзеге асырылды, олар адамның іс-әрекетін қалыптастырады. Сол себептерден де шығыстық философемдер тұнып тұрған дәстүрлік, көркем суреттік және діни текстерге толы, бұл фактілер философия тарихын зерттеушілерді философиялық жүйелерді зерттегенде әлеуметтік мәдени аспектілерге көңіл бөлуге

Әдебиеттер тізімі

бағыттайды, дүниетанымдық маңызы бар мәтіндерді зерттеуге шақырады». Осы ойлардың ішкі мазмұның терең ашу үшін ұлттық философияның өкілдері: «Философияның негізі де, оның көрініс табу аясы да дүниетаным екендігі белгілі. Дүниетаным ақиқатты рухани практикалық тұрғыдан итеру жүйесі болып табылады. Соның ішінде білім мен сенім жиынтығы адамдардың адамгершілік мұраттары мен әлеуметтік мінез-құлықтары, реттегіштері, саяси бағдарлар, қоршаған ортаға деген психологиялық және эстетикалық көзқарас дүниені түсіну және дүниені өзгерту дүниетаным түсінігінен қуат алады. Дүниетаным жеке адам және оның қоғамдағы орны, сана-сезімдік қалпы жайлы ұғымдардың жиынтығы дүниенің біртұтастығын түсіну нәтижесі болып табылады».

Сонымен қатар, профессор Б.Ф.Нұржанов [12, 17 б.] постмодернизм ұғымын елімізге таныстырып, ғылымның әр саласындағы постмодернистік құбылыстарды олардың арақатынасын жан-жақты талдап бірнеше іргелі еңбектерді жарыққа шығарып Қазақстандағы постмодерннің өзіндік мектебін қалыптастырған.

Қорытынды

Қазақстандағы тәуелсіздік кезең философиясын әлеуметтің қоғамдық өмірдің басқа да салаларымен өзара әрекеті, өзара толықтырулар арқылы талдау қажеттілігі арта түсуде.

Осы орайда, көтеріліп отырған мәселеміз туралы оның мәні мен маңызын әртүрлі қырынан қарастыра отырып былай қорытындылауға болады. Ұлттық философиямыздың қалыптасу бастаулары дәстүрлі дүниетанымнан бастау алып, ұлттық мәдениеттегі, әдебиет пен рухани мұралардағы барлық ұрпақтан ұрпаққа берілген ұлттың мирасқорлық қазынасын жинай отырып, заман талабына сай қазақ философиясының онтологиясын қалыптасты деп есептейміз. Әрине мақаланың арқауы болып отырған ұлы далада қалыптасқан көшпенділер өркениетінің дәстүрлі дүниетанымы оның іргетасы болып табылады.

1 Байдаров Е. Религиозно-философский контекст традиционного мировоззрения казахов // *Новые исследования Тувы*. – 2012. – №2. – С. 117-126.

2 Абылгожин Ж. Традиционная структура Казахстана: социально-экономические аспекты функционирования и трансформации (1920-е -1930-е гг.). – Алма-Ата: Наука, 1991. – 240 с.

3 Орынбеков М.С. Предфилософия протоказахов. – А.: Өлке, 1994. – 312 с.

4 Нурланова К. Символика мира в традиционном искусстве казахов. – А.: Экономика, 2011. – 257 с.

5 Сегізбаев, О.А. История казахской философии. От первых архаичных представлений древних до философии развитых форм первой половины XX столетия. – А.: Ғылым, 2001. – 415 с.

6 Балл О.А. Ред. на кн.: Знание за пределами науки. Мистицизм, герметизм, астрология, алхимия, магия в интеллектуальных традициях I-XIV вв // *Вопросы философии*. – М.: Республика, 1996. – № 9. – С. 188-195.

7 Абдильдина Р.Ж. Человек и его место в традиционной казахской культуре // *Известия МН-АН РК*. – 1997. – № 3. – С. 52-59.

8 Қоңыратбаев Т. Ертедегі ескерткіштер: Сыр бойының ежелгі тарихы мен мәдениеті. – А.: Өнер, 1996. – 71 б.

9 Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – 525 с.

10 Ғарифолла Е. Қазақ философиясының тарихы. – А.: Қазақ университеті, 2006. – 125 б.

11 Нысанбаев Ә. Абайдың дүниетанымы мен философиясы. – А.: Ғылым, 1995. – 71 б.

12 Нуржанов Б., Ержанова А. Культурология в новом ключе. – Алматы, 2011. – 372 с.

Transliteration

1 Bajdarov E. Religiozno-filosofskij kontekst tradicionnogo mirovozzrenija kazahov [Religious and philosophical context of the traditional worldview of the Kazakhs] // *Novye issledovanija Tuvy*. – 2012. – №2. – S. 117-126. (in Russ)

2 Abylgozhin Zh. Tradicionnaja struktura Kazahstana: social'no-jekonomi4eskie aspekty funkcionirovanija i transformacii (1920-e -1930-e gg.) [Traditional structure of Kazakhstan: socio-economic aspects of functioning and transformation (1920s -1930s)]. – Alma-Ata: Nauka, 1991. – 240 s. (in Russ)

3 Orynbekov M.S. Predfilosofija protokazahov [Pre-philosophy of the proto-Kazakhs]. – A.: Olke, 1994. – 312 s. (in Russ)

4 Nurlanova K. Simvolika mira v tradicionnom iskusstve kazahov [Symbols of peace in traditional Kazakh art]. – A.: Jekonomika,

2011. – 257 s. (in Russ)

5 Segizbaev, O.A. Istorija kazahskoj filosofii. Ot pervyh arhaichnyh predstavlenij drevnih do filosofii razvityh form pervoj poloviny XX stoletija [History of Kazakh philosophy. From the first archaic ideas of the ancients to the philosophy of developed forms of the first half of the twentieth century]. – A.: Gylym, 2001. – 415 s. (in Russ)

6 Ball O.A. Red. na kn.: Znanie za predelami nauki. Misticizm, germetizm, astrologija, alhimija, magija v intellektual'nyh tradicijah I-XIV vv. [Knowledge beyond science. Mysticism, Hermeticism, astrology, alchemy, magic in the intellectual traditions of the 1st-14th centuries] // *Voprosy filosofii*. – Moskva: Respublika, 1996. – №9. – S. 188-195. (in Russ)

7 Abdil'dina R.Zh. Chelovek i ego mesto v tradicijnoj kazahskoj kul'ture [Man and his

place in traditional Kazakh culture] // *Izvestija MN-AN RK*. – 1997. – №3. – S. 52-59. (in Russ)

8 Qonyratbaev T. Ertegedi eskertkishter: Syr bojnyn ezhelgi tarihy men madenieti [Ancient monuments: ancient history and culture of Syr Bay]. – A.: Oner, 1996. – 71 b. (in Kaz)

9 Losev A.F. Filosofija. Mifologija. Kul'tura [Philosophy. Mythology. Culture]. – Moskva: Politizdat, 1991. – 525 s. (in Russ)

10. Garifolla E. Qazaq filosofijasynyn tarihy [History of Kazakh philosophy]. – A.: Qazaq universiteti, 2006. – 125 b. (in Kaz)

11. Nysanbaev A. Abaidyn dynietanymy men filosofijasy [Abai's worldview and philosophy]. – A.: Qylym, 1995. – 71 b. (in Kaz)

12 Nurzhanov B., Erzhanova A. Kul'turologija v novom klju4e [Cultural studies in a new key]. – Almaty, 2011. – 372 s. (in Russ)

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Салтанат Советқызы Аубакирова

қауымдастырылған профессор, PhD, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан, email: aubakur@mail.ru, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-7894-6208>

Гаухар Ғалымқызы Ахметова

қауымдастырылған профессор, философия ғылымдарының кандидаты, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан, email: gaukharika@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2904-3819>

Майра Жанайдарқызы Қожамжарова

қауымдастырылған профессор, философия ғылымдарының кандидаты, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан, email: mayra_2901@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7812-7114>

Салтанат Советовна Аубакирова

ассоциированный профессор, PhD, Торайғыров университет, Павлодар, Казахстан, aubakur@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7894-6208>

Гаухар Ғалымовна Ахметова

ассоциированный профессор, кандидат философских наук, Торайғыров университет, Павлодар, Казахстан, email: gaukharika@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2904-3819>

Майра Жанайдаровна Кожамжарова

ассоциированный профессор, кандидат философских наук, Торайғыров университет, Павлодар, Казахстан, email: mayra_2901@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7812-7114>

Saltanat Aubakirova

Associate Professor, PhD, Toraigyrov University, Pavlodar, Kazakhstan, aubakur@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7894-6208>

Gaukhar Akhmetova

Associate Professor, Candidate of Philosophical Sciences, Toraigyrov University, Pavlodar, Kazakhstan, email: gaukharika@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2904-3819>

Maira Kozhamzharova

Associate Professor, Candidate of Philosophical Sciences, Toraigyrov University, Pavlodar, Kazakhstan, email: mayra_2901@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7812-7114>